

tiques de la Mecque pré Islamique", *Les mélanges Louis Massignon*, Damas 1957, II, 293-311; a.mlf., "el-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri" (trc. İsmail Cerrahoğlu), *AÛİFD*, IX (1961), s. 213-222; a.mlf., "İlâf", *UDMİ*, III, 718-720; Robert Simon, *Meccan Trade and Islam*, Budapest 1989, s. 59-70; Cengiz Kallek, *Hız. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, İstanbul 1992, s. 5-12; Vicor Sehhab, *İlâf Kureyş rihlete's-şitâ'i ve's-şayf*, Beyrut 1992; M. J. Kister, "Mecca and Tamim (Aspects of their Relations)", *JESHO*, VIII (1965), s. 113-163; Uri Rubin, "The İlâf of Quraysh", *Arabica*, XXXI, Leiden 1984, s. 165-188; İhsan Abbas, "el-'Alâkâtü't-ticarîyye beyne Mekke ve's-Şâm hattâ bidâyâtü'l-fethi'l-İslâmî", *el-Ebhâs*, XXXVIII, Beyrut 1990, s. 3-40; "İlâf", *Eİ²* (İng.), III, 1093.

MUHAMMED HAMİDÜLLAH

İLÂH

(إِلَهِ)

Tapılmaya lâyık görülen
yüce varlık.

İlâh kelimesinin sözlükte "tapınmak, kulluk etmek" anlamına gelen ulûhet (ilâhet, ulûhiyyet), "hayret etmek, gönülden bağlanıp sığınmak" mânâlarındaki **veleh** (eleh) veya "gizli olup duyu idrakinin üstünde bulunmak" anlamındaki **leyh** kökünden türemiş olabileceği kabul edilir. Buna göre ilâh "tapınılan, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan, duyularla idrak edilemeyen varlık" demektir. Âlimlerin çoğunluğu, ulûhet kavramından hareketle ilâhın mutlak anlamda ibadet etmekle irtibatlı olduğunu, dolayısıyla onun tapınılan varlığa tekabül ettiğini belirtmiştir. İlâh kelimesinin türemiş bir cins ismi veya sıfat, Allah kelimesinin ise gerçek Tanrı'yı ifade eden mürtecel ve gayr-i müştak bir özel isim olduğunu kabul edenler bulunmakla birlikte Allah kelimesinin etimolojisi hakkında ileri sürülen farklı görüşler bir arada değerlendirildiğinde (*Lisânü'l-Arab*, "elh" md.; *Tâcü'l-Arûs*, "elh" md.) ilâhın Allah kelimesinin aslını teşkil ettiği, başına elif ve lâm harfleri gelince hemzerin hazfedilmesiyle Allah şekline dönüştüğü şeklindeki görüş ağır basmaktadır. Ebü'l-Kâsım el-Belhî gibi bazı İslâm âlimleriyle şarkiyatçılar ilâh kelimesinin Süryânîce veya İbrânîce olduğunu ileri sürmüşlerse de (Âlûsî, I, 56; Jeffery, s. 66-67) çoğunluk bunu isabetli bulmamıştır. Zira Câhiliye devrine ait şiirlerde yer alması kelimenin Arapça asıllı olduğunu gösterir. Hak veya bâtıl olsun tapılmaya lâyık görülüp ibadet edilen her varlığa ilâh adı verildiği ve

âlihe şeklinde çoğulu bulunduğu dikkate alınınca mutlak olarak zikredildiği takdirde ilâhın tanrı anlamına geldiği, Allah'ın ise gerçek Tanrı'nın adı olduğu ortaya çıkar.

Kur'an-ı Kerim'de ilâh kelimesi çoğul şekliyle birlikte 147 yerde geçmekte. Allah'tan başka bir ilâhın olmadığı, eşi, benzeri, ortağı ve çocuğunun bulunmadığı vurgulanmaktadır. Genellikle gerçek mâbudun sadece Allah olduğunu göstermek üzere "lâ ilâhe illâ hû, lâ ilâhe illallah" şeklinde nefiyden sonra ispata geçen kelime-i tevhid formülü kullanılır. Âyetlerde belirtildiğine göre ilâh bizâtihi var olan, başkasına ihtiyacı bulunmayan, ebedî hayatla diri olan, yaratan, öldürüp diriltten, rızık veren, ilmiyle bütün varlıkları kuşatan, esirgeyen ve bağışlayan, evrenin yegâne hâkimi olup daima üstün gelen, en güzel isimlere sahip olan, peygamberleri vasıtasıyla insanlara mesaj gönderen en yüce varlıktır. Bu nitelikleri taşımayanların ilâh olamayacağını bildiren Kur'an, insanların diğer bir insanı veya cansız nesneleri ilâh edinmelerine dikkat çekerek ve bu kişileri şiddetle eleştirir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "ilâh" md.).

İlâh kelimesi hadislerde de geçmektedir. Bu hadislerde Allah'ın gerçek mâbud olduğu, O'ndan başka bir ilâhın bulunmadığı ve Müslümanlığa girebilmek için O'na inanıp şehâdetinde bulunmak gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Kureyşliler'in taptıkları ilâhlardan (putlar) yüz çevirdiği, bunların insanlara fayda veya zarar veremeyeceklerini belirttiği anlatılmış, putperestlerin de Resûl-i Ekrem'in, ilâhlarını küçük düşürdüğünü ve kendilerini onlardan uzaklaştırmak istediğini söyledikleri nakledilmiştir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "ilâh" md.). Mu'tezilî ve Sünnî kelâmcılarla filozoflar tarafından ilâh kavramı etrafında yapılan açıklamalar genellikle onların ulûhiyyet anlayışına dayanmaktadır (bk. ALLAH; TANRI).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "elh" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 104; *Tâcü'l-Arûs*, "elh" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ilâh" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "ilâh" md.; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 83, 122-123; a.mlf., *Levâmi'u'l-beyyinât* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 123-125; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 972-975; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, I, 56-57; XVI, 53, 258; Elmalılı, *Hak Dinî*, I, 24-30; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Cairo 1938, s. 66-67; Suad Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 108-109.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İLÂHÎ

(إِلَهِ)

Dinî-tasavvufî muhteva taşıyan
bestelenmiş şiirlerin
genel adı.

Türk edebiyatında nazım türleri belirginleşmeden önce dinî muhteva taşıyan her türlü şiire ilâhî denirken daha sonra tasavvufî temaları işleyen ve Türk din müsikisinin makam ve usulleriyle bestelenerek dinî toplantılarda okunan şiirlerle ilâhî adı verilmiştir. Bu şiir türü ve dinî müzik formu hakkındaki bilgiler oldukça dağınık ve karışıktır. Dolaylı da olsa konuyla ilgili ilk ciddi araştırmaları yapan M. Fuad Köprülü ve Reşit Rahmeti Arat en eski Türk şiiri örneklerinin ilâhî olduğunu söylemişlerse de hakkında fazla bilgi vermemişlerdir. Bir edebiyat terimi olarak ilâhiyi "mutasavvıf şairler tarafından yazılan, dinî ve ilâhî fikirleri ihtiva eden şiirler" diye tanımlayan Tâhirülmevlevî tevhid, münâcât, na't ve istigâseyi de bu tür şiirler grubu içinde ele almıştır. Arapça'da ise ilâhî "en-neşîdetü'd-dîniyye, el-egâni'd-dîniyye, el-mevâlid" gibi adlarla anılır (Mecdî Vehbe – Kâmil Mühendis, s. 56).

Özellikle şiirde tür ve şekillerin müstakil isim ve vasıflar kazanmasından önce ilâhî kelimesiyle hemen her türlü dinî şiir kastedilmiş; tevhid, na't, münâcât, devriye gibi türlerle kaside, gazel, tuyuğ, rubâî, kıta vb. nazım şekilleri Türk klasik edebiyatının aslı unsurları haline gelince kelimenin anlamı daralıp, besteli dinî şiir formu olarak daha özel bir tür halinde müzikle özdeşleşmiştir. Dinî muhtevalı manzum ve yarı manzum sözler müzikinin etkileyici gücü ve bunları icra eden kişilerin müzisyen hüviyetleriyle dinî merasimlerde daha tesirli olmuş, böylece ilâhî kavramı müzikiden ayrı düşünülmemiştir.

Eskiçağlardaki pek çok milletin geleceğinde olduğu gibi Türkler'de de şairler sihirbazlık, rakkaslık, müzikşinaslık, hekimlik, din adamlığı vb. vasıfları şahsiyetlerinde toplamış, halkın büyük değer verdiği kişilerdi. Şaman, kam, baksı veya ozan adlarını taşıyan bu kişiler, çok eski devirlerden beri Oğuz boylarının şölenlerinde, av törenlerinde ve matem âyinleri olan yuğlarda çok defa kendi yazdıkları manzum-yarı manzum sözleri müzik eşliğinde okuyarak ilâhilerin ilk örneklerini ortaya koymuşlardır (Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, s. 72-102). İslâm öncesi